

AŞIQ AĞALARIN YARADICILIGINDA TƏRCÜMEYİ-HAL CİZGİLƏRİ

Azərbaycan xalqının əsrlərdən-əsrə nəsillərdən-nəsillərə ötürülərək, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış zəngin xalq yaradıcılığı var. Bu zəngin xalq xəzinəsinin açarı aşiq ədəbiyyatıdır. Aşiq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri də Aşiq Ağalar Mikayılovdur. Aşiq Ağaların yaradıcılığı ilə tanışlıq onu deməyə əsas verir ki, aşiq şeirlərini kövrək qəlbinin pıçıltıları ilə qələmə alıb. Araşdırma zamanı ən çox diqqətimizi təkrarlanmayan deyim tərz, ifadə üslubu, məzmun gözəlliyi, bədii təsvir vasitələrinin düzgün işlədilməsi cəlb etdi. Bu mənada aşığın yaradıcılığını bir neçə cəhətdən araşdırmağa başladım. Birinci onun lirikasında aşığın qürürlü və məğrur olması, gözəllərin tərənnümü. İkinci şairin bədii sənətkarlıq baxımından (xalq dilinə yaxınlıq, üslub sadəliyi, poetik obrazların yaradılması və s.) araşdırılması. Üçüncü cəhət isə şeirlərində öz dövrü, doğma vətəni, dostları, ailə üzvləri ilə bağlı müəyyən avtobioqrafik məlumatlara yer verilməsidir. Və bu araşdırmalardan sonra Aşiq Ağalar yaradıcılığının zənginliyi meydana çıxdı. Bu mənada müəyyən qədər kölgədə qalmış Aşiq Ağalar barədə Azərbaycan aşiqsevərlərinə, oxucularına müəyyən ipucu vermək istədik. Şairin bayatıları, qoşmaları, gəraylıları, qıfıləndləri və s. olduqca oynaq, axıcı və ahəngdardır.

Araşdırmalar zamanı təbii lövhələrlə təsvir olunan bu şeirlərdə əxlaqi dəyərlərin tərənnümü özünü aydın şəkildə büruzə verdi. Çox zəngin irsə malik Aşiq Ağaların yaradıcılığı, insanı valeh edən zəngünləri bu gün tədqiqat obyektidir. Bu irsin araşdırılıb təhlil olunması Azərbaycan Aşiq məktəbinə öz tövhasını verəcəkdir. Qarşıya qoyulan ən ümdə məqsəd yaradıcılığı hələ də hərtərəfli öyrənilməyən, mənimsənilməyən, Aşiq Ağalar irsinin poetik nümunələrini, əl yazmalarını araşdırmaq, öz doğma xalqına daha yaxından tanımaqdan ibarətdir.

Aşiq Ağalar hələ uşaqkən atası Mirzə Bilalın yaradıcı aşıqların əsərləri ruhunda, Şirvan Aşiq məktəbi ruhunda tərbiyə almış, yetişmişdir. Sənətkarın tərcümeyi-halını onun bioqrafik əsərləri ilə yanaşı, uzun illər sinəsində pərvəriş tapdığı torpağa, gəzdirdiyi ellərə, ülfət bağladığı adamlara həsr etdiyi şeirlərlə də müəyyən etmək olur. Bu cəhətdən aşığın “Ola bilməz”, “Ey Fələk”, “Vətən”, “Ay dağlar” və sair şeirləri daha səciyyəvidir.

Aşiq Ağalar 1913 ildə keçmiş Şamaxı qəzasının Qəşəd kəndində dünyaya gəlmişdir. Tanrı onun taleyinə çox hörmətli, sazlı, sözlü, bir ailəni yazmışdı. Ağılı söz kəsən gündən evlərində dövrün sayılıb-seçilən aşıqlarını gördü, onların ardı-arası kəsilməyən saz havaları, bir də anası Soltanxanımın həzin səslə söylədiyi nağıllar, şirin laylalar, kövrək bayatıları eşitdi və bu ruhda böyüdü. Bu ruh onun qanına, canına işlədi. Ağalar muğamları, xalq mahnılarını mükəmməl öyrəndi və hələ kiçik yaşlarında sazda ifa etməyi bacarırdı. Beləliklə hələ 12-13 yaşlarında ikən səsin, sözün sehrinə düşdü, ona köntül bağladı və həmişəlik bu sənətə aşiq oldu.

Beləcə axar, baharlı, toylu büsatlı günlərin birində atası Aşiq Mirzə Bilal heç bir günahı olmadan həbs etdilər. Ailənin isti ocağı qəflətən söndü. Bu ocağı yenidən alışıdırmaq, közərən xırda qığılcımları alovlandırmaq ailənin ilk övladı Ağaların öhdəsinə düşürdü. Bir tərəfdən atasının günahsız yerə xalq düşməni adı ilə damğalanması, digər tərəfdən ağır külfət (16 nəfərlik ailə) Ağalar özünü itirmədi, düşməne baxıb özünü düşməyə qoymadı, hər şeyə rəğmən başını uca tutdu.

Aşığın Oğlu Bilalın dediklərindən: Atam bu hadisəni bizə danışarkən hər dəfə qəhər boğazını tuturdu. Dərindən köks ötürər və deyirdi: Atam həbs olunduqdan sonra bir müddət Şamaxı rayon KQB- saxlanıldı. Mən Qəşəd kəndindən nəqliyyatsız, ayaqla atama gedib baş çəkərdim. Növbəti dəfə getdiyim zaman atamdan “Ay ata səni niyə həbs etdilər, bəlkə bizim bilmədiyimiz məqamlar var?”- deyər soruşdum. Atam qətiyyətlə cavab verdi ki, oğlum mənim heç bir günahım yoxdur. Bu məsələdə erməni bolşeviklərinin və sapı özümüzədən olan nadanların əli var. 24 yaşlı gənc Ağaları “Nə üçün?, Nəyə görə?” sualları rahat buraxmırdı.

Atamın fikirli, məyus olduğunu görəndə o vaxtki Şamaxı rayon KQB rəisi atama atasının nə üçün həbs olduğunu açıqlayır:

– *Atan kimi adamları həbs edirik!*

– *Atam necə adamdır ki???*

– *Sənə Qəşəd kəndində bir iyirmi adam atanın sözünün ardınca gələr?*

– *Atam sevincək deyir: Bəli nəinki iyirmi, bütün kənd atanın başına and içir.*

– *Yaxşı, bəs Şamaxı şəhərində necə? Əlli adam atanın sözünə baxar?*

– *Bəli, albəttə.*

– *Bəs ümumiyyətlə paytaxtda necə? Nə qədər adam Aşiq Bilalın sözünü eşidər?*

– *Nə deyim vallah. Çoox...lap çox....*

Acı təbəssümlə rəis sözünə davam edir:

– *Atan el sənətkarıdır. Eldə, obada, böyük nüfuza, hörmətə, məhəbbətə malikdir. Bax elə buna görə də atan kimi adamları həbs edirik.*

Məsələ aydın idi. Çarəsiz qalan Ağalar bundan sonra həyatlarına necə davam edəcəklərinə, həyatın amansız zərbələrinə necə tab gətirəcəklərinə dair planlar qurmağa başladı. Qəşəd kəndində kolxozda mühasib işləməyə başlayır. Atasına görə onu işdən azad edirlər. Xain gözlər onu qarabaqara izləyirdi. Sonra atasının vaxtilə yaxın dostu olan Əsəd kişinin köməkliyi ilə mağazada iş düzəlir. Lakin burada da onu rahat buraxmırlar. Sözsüz ki, bütün bu məqamlar, keşməkeşli həyat Aşiq Ağaların

¹¹³ AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin dissertantı sedaqet_askerova.73@mail.ru

yarıdıçılığına təsir göstərməyə bilməzdi. Ona rahatlıq verməyən, qəlbinə neştər kimi sancılan sözlər, kəlmələr bir-birinin ardınca şeirə, qoşmaya, gəraylıya, qəzələ çevrildi. Onun həyatının güzgüsü oldu bu əsərlər. Sadə lakin təlatümlü. zəhmətkeş amma məyus bir ömrü əks etdirən güzgü...

Bilmədim nə bələli qul oldum,
Bir vaxt boynu bükük, hey məlul oldum.
Təki-tənha qəm içində boğuldum.
Kef zalımın oldu, boş zülüm mənim. [1, 67]

Misralardan göründüyü kimi, bir zamanlar Aşıq Mirzə Bilalın süfrəsinin başında oturanlar sonralar qorxudan bu ailəyə yaxın gəlmədilər. Mikayılovlar ailəsi tək-tənha, boynu bükük, dost tanışdan uzaq yaşadılar. Aşığın həyatında baş verən bu ağır günlər onun yaradıçılığına da öz təsirini göstərdi. İstər-istəməz Aşığın yaradıçılığında bədbinlik özünü göstərdi:

Görən neyləmişəm çarxı-fələyə,
Gəlmədi axırım, əzəlim mənim. [1, 67]
Amma Aşıq ümidini də üzür, haqq ədalətin bərqərar olacağı günə inanır
Həyatı nə qədər məşəqqətli olsa da Aşıq Ağalar şeirləri ilə zamana meydan oxuyurdu:

Yeddi arxam ilə ucadır adım,
Xəlilli nəslidir əslim, soyadım.
Atam Bilal olub mənim ustadım,
Ağalar qoy bilsin hər elim mənim. [1, 67]

“Xalq düşməni” tənəsindən xilas ola bilməyən və başsız qalan Mikayılovlar ailəsi çarəzilikdən Kürdəmir rayonuna, Soltan xanımın qardaşının yanına köçürlər və ömürlük burada məskunlaşırlar.

Aşıq Ağaların həyatının tərcümeyi-hal cizgilərini “Ey fələk” şeirində açıq-aydın görürük. Aşıq həyatının çətin anlarını bu misralara məharətlə sığdırmışdı:

Söndürdün neçə min gur ocaqları,
Səhraya döndərdin uca dağları.
Süsənli, sünbüllü bostan, bağları,
Elədin yer ilə yeksan, ey fələk. [1, 75]

İnsanın taleyinə yazılan yazıya, qismətə inanırdı, bu fani dünyada heç nəyin, heç vaxt əbədi olmayacağına təəssüf edirdi. Həzrəti Adəmi üç yüz il ağıladan, Səmədin əlindən qələmi salan, Şah Süleymanı, İsgəndəri taxdan salan, Yusifə dəmir zindan tikdirən dünyadı bu dünya. Bu fani dünyanı oyunağa çevirən, aydın səhərləri zülmətə qər qədən fələyə nifrətini, qəzəbini də açıq bildirirdi. Allahın varlığına inanan aşıq hər kəsin törətdiyi əməllərə görə cavab verəcəyi günə əmin idi. O, halallığı hər şeydən əvvəl insanın batılındə axtarır, bu dünyanın hər ağrı acısına sinə gərdiyini qürurla tərənnüm edirdi:

Taxtdan saldın neçə şah Süleymanı,
İsgəndər mülkündən xəbər ver, hanı?
Tikdirdin Yusifə dəmir zindanı,
Mənsuru da dardan asan, ey fələk. [1, 75]

Aşığın səsindəki həzinlik, kövrəklik də elə onun həyatında bir-birinin ardınca silinməzlər iz qoyan hadisələrdən xəbər verirdi. Amma Aşıq Ağalar özünü ələ aldı və nikbinliyini əldən vermədi. O, nikbindir:

Bilal oğlu, sən işə sal qələmi,
Yazginən hədisdən, gələndə dəmi.
Nə qədər çox olsa insanın qəmi,
Bu gözəl dünyadan əl çəkə bilməz! [1, 39]

Aşıq Ağalar eyni zamanda şeirlərində filosof kimi çıxış edir. Nəsihətə, ibrətə fikirləri ilə bu dünyanın gərdisini analiz edir və belə nəticəyə gəlir:

Çox görmüşəm, doğru yolu azanı,
Neçə həyat, neçə karvan pozanı,
Özgəsinə nahaq quyu qazanı,
Özü düşüb, boğulanda, görmüşəm. [1, 41]

Ağalar sadəcə ifaçı aşıq kimi yox, bu sənətin çox zəngin köklərini mənimsəməyə çalışan, ustad aşıq kimi Şərq aşıq məktəbinin hər ikisinə məxsus xüsusiyyətlərini öyrənməyə cəhd etmişdir [3, 38].

Aşıq Ağaların həyat və yaradıçılığını araşdıran zaman belə qənaətə gəlirik ki, onun təbiətindəki xeyirxahlıq əvəzsiz idi. Aşıq çətin günlərindələndən obasında güc alıb, ona görə də onun qoşmalarında təpədən dırnaqa xalqın ruhu, xalqın nəfəsi duyulur.

Azad çalıb, azad nəğmə oxuyan,
Təzə güllü dəstə tutub qoxuyan,
Qumaş alıb, əlvan xalı toxuyan,
Bacı mənimkidir, qız mənimkidir. [1, 66]

Aşıq insanlığın birinci şərtini, başlıca sifətini onun vətənə bağlılığında, xalqını sevməsində görür. Aşığın vətən üçün çırpınan qəlbindən süzülüb gələn hər misra öz mənbəyini bu əqidədən alır.

Tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan yüksək ideyalı bədii əsərlər yaratmaq üçün sənətkarın özünün vətəndaşlıq mövqeyi, xalqa bağlılığı, öz xalqının tarixindən, ənənələrindən qidalanması mühüm rol oynayır. Sənətkar nə qədər öz xalqının tarixinə, ruhuna kök atarsa, bir o qədər ucalar. Təbiətin qanunu da belədir: kökü torpağın dərin qatlarına gedən ağac daha çox boy atır.

Dünyanın bineyi-başdan xeyirlə şərin, işıqla qaranlığın, halalla haramın dual vəhdətində xəlf edilməsi onun şeirlərinin struktur mahiyyətini təşkil edir. Aşıq “Dolanar” ustadnaməsində Süleymanı, Hitleri, İsgəndəri xatırlatmaqla yaddaşları ulu həqiqətə kökləyir.

Bu dünyaya gəlmiş neçə Süleyman,
Hitler də dünyada tökdü nahaq qan
İsgəndəri taxdan saldı bir çoban,
Haqq divanı quran əllər var olsun. [1, 51]

Ustadnamənin sonunda isə biz insan varlığında gözəllik, əmələndə dürüstlük, dünyada barış, sülh axtaran aşığın qəbini görürük.

Aşıq poeziyasının estetik təbiətini araşdıran O. Əfəndiyev yazır: Klassik sənətdə olduğu kimi xalq yaradıcılığında, o cümlədən onun güclü qolu olan aşıq poeziyasında estetik duyğunun qaynağı insan, onun təbiətə və insanlara münasibətidir. Xarici gözəllik ahəngdar biçimin, insan qamətinin, təbiətinin gözəlliyi kimi təqdir edilir. Aşıq poeziyasının estetik problemlərindən danışarkən “mənavi gözəllik” məsələsi ön plana keçir. [2, 286]

Aşıq Ağalar halal zəhməti insanın ən yüksək keyfiyyətlərindən birincisi sayır. Hər kəs öz əməyinin zəhməti ilə dolanmalı, dolayı yollarla başqasının zəhmətini mənimsəməməli, özgə malına göz dikməməlidir. Maya halal olmayan evdə xeyir-bərəkət də olmaz.

Aşıq Ağalar insanları həmişə xeyirxahlığa və dürüstlüyə çağırmışdır. Düzlük məfhumu çox geniş mövzunu əhatə edir. Burada yalan danışmamaq, özgələrinə quyu qazmamaq ara vurmaq və sairə kimi nəcib xüsusiyyətlər vardır. İnsan gərək doğru danışsın, boşboğazlıq eləməsin, ədəblə, mərifətlə oturub-dursun.

Aşıq Ağaların bu tövsiyyəsi az danışmağın gözəlliyindən geniş bəhs edən Nizaminin “Dövlət quşu humaysan, qayən səadət olsun, az yemək az danışmaq nəciblik adət olsun” fikirləri ilə nə qədər də yaxındır.

Ağıllı, kamallı, mülayim dolan,
Şit deyib-gülməyin səfası, olmaz.

Aşıq Ağaların şeirlərinin böyük bir qismi sadə el qızlarının tərifindən gözəlləmələrdən bəhs edir. “Sevgilim”, “Gəlin”, “Ay qız”, “Var”, “Gözlər”, “Gözəllər”, “Dönübdür” və sairə şeirləri daha səciyyəvidir.

Aşıq çox zaman klassik şeir ənənələrinə sadıq qalaraq, qaşu kamana, buxağı büllura, yanağı laləyə, dodağı qönçəyə, qaməti sərvə bənzədir. Məlum məsələdir ki, gözəllik nisbi mənə daşıyır. Lakin Aşıq Ağaların vəsf etdiyi gözəl hamı üçün gözəldir.

Aşığın vəsf etdiyi gözəllərin boy-buxununu, qara zülfünü, geyimini və bəzəklərini elə məharətlə təsvir edirdi ki, gözələrimiz qarşısında füsunkar bir gözəlin surəti canlanır, bədii portretin ən gözəl nümunələrini yaradır. İstər gənclik illərində, istərsə də müdrüklük çağlarında nikbinlik, yaşamaq həvəsi, gözəllikdən həzz almaq ömrünün sonuna qədər onunla qalmışdır.

Bu boy-buxun sənin, bu gərdən sənin,
De, nəyin əksikdir, əhmərdən sənin,
Xalın qiymətlidir, kövsərdən sənin
Əhsən sənin kimi dilbərə, ay qız. [1, 94]

İnsanın mənavi gözəllikləri onun yaxşı xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Belə əxlaqı keyfiyyətlərdən biri də çətin gündə yoldaşa, dostə əl tutmaq, məzlumlara, yoxsullara maddi yardım göstərmək səxavətli olmaqdır.

Yaxşını yamandan həmişə ayır,
Harada ac gördün qarnını doydur.
Yüz il yuvalarda qalan bir çayır,
Susuzluq dərdindən naləsi olmaz. [1, 102]

Ulu ozanlar həmişə yurdu, onun var dövlətini öymüşlər. Əski tariximizdən, inamlarımızdan bəlliidir ki, ozan öyğüsü müqəddəs sayılırdı və onların söylədiyi, qopuzla ifadə etdiyi şeirlər alışıq dualar idi. [4, 43]

Aşıq Ağalar da ulu ozanların nəvəsi kimi şeirlərində öz tərənnümü ilə yurdun var-dövlətini dualayır, sazında, sözündə nəfəsində yaşayan bu müqəddəsliklə bu ululuğun daha da ucalmasına xidmət edir.

Hədəslərdə buyrulub ki, tanrı sevdiyi bəndəsinə əzab verməz, sadəcə çətinliklərlə imtahan edər... Allahın ona bəxş elədiyi bu imtahanlardan üzüağ, alnıaçıq çıxan aşıq bir zamanlar sazı yerə qoymaq istədi. Lakin doğmalarının təkidi ilə özünü yenidən səfərbər etdi. Aşıq Bilal oğlu Ağalar kimi atasının adını ləyaqətlə daşdı. Bu fani dünyada həm atası Bilalın adını yaşatdı, həm də özü izlər içində iz qoymağı bacardı.

Aşıq Ağalar yaradıcılığı, sözü, sənəti ilə poeziyamızda özünə məxsus yer tutan sənətkardır. O, fitri istedadı (onu tanıyanların dediyinə görə çox iti hafizəsi varmış) qabiliyyəti sayəsində yaratdığı müxtəlif məzmunlu sənət inciləri ilə, rəngarəng

boyalarla ifadə etdiyi fikirləri ilə xalqın yaddaşında silinməyən iz qoymuşdur. Xalqımıza sazı ilə, sözü ilə, 30 ildən artıq ləyaqətlə xidmət etmiş, onu taniyanların, eşidənlərin, bilənlərin qəlbində özünə əbədi yurd salmışdır.

Aşıq şairdir, aşıq yazıçıdır (dastanlar yaradır). Aşıq dramaturqdur (dramatik deyişmələr, dramatik dialoqlar). Aşıq bəstəkardır (yazdığı şeirlərə musiqi bəstələyir). Aşıq müğənnidir. Aşıq bədii qıraət ustasıdır və sairə.

Bütün bu məziyyətlərin hamısı Aşıq Ağalarda olduğu üçün Aşıq Ağalar el sənətkarıdır deməkdə haqlıyıq.

Ədəbiyyat

1. Aşıq Ağalar "Söz məmimkidir", Bakı: Çarşoğlu, 2014, 92 s.
2. İsmayilov H. Aşıq yaradıcılığı mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2002, 310 s.
3. Namazov Q. Aşıqlar. Bakı, 2004, 443 s.
4. Qəniyev S. Şirvanlı Aşıq Ağalar. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 174 s.

Açar sözlər: vətənpərvərlik, istedad, sənətkar, xalqa bağlılıq, mənəvi gözəllik, nikbin ruh.

Ключевые слова: патриотизм, талант, мастер искусств, привязанность к людям, духовная красота, оптимистический настрой.

Key words: patriotism, talent, master of arts, loyalty for people, spiritual beauty, optimistic attitude.

Aşıq Ağaların yaradıcılığında tərcümeyi-hal cizgiləri

Xülasə

Aşıq yaradıcılığının ən görkəmli nümayəndəsi Aşıq Bilal oğlu Ağalar aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, qıfılənd və s. janrlarında bir-birindən gözəl nümunələr yaradıb. Onun yaradıcılığına yaşadığı çətin günlər, keşməkeşli həyatı çox böyük təsir göstərmişdir. Yazdığı şeirlərin bir çoxunda onun həyatının müxtəlif anlarının şahidi oluruq. Aşığın yaradıcılığı ilə tanışlıq göstərir ki, Aşıq Ağalar canlı və cansız aləmin, həyat hadisələrinin, eləcə də gözəllərin vəsfində özünəməxsus poetik nümunələr yaratmışdır.

Биографические особенности творчества Ашиг Агалара

Резюме

Выдающийся представитель ашигского искусства Ашиг Агалар, сын Ашиг Билала творил в разных жанрах ашигского стиха, таких как гошма, герайлы, гыфылбэнд и тд. Сильное влияние на его творчество оказали тяжёлые дни, пережитые им. В большинстве стихов, написанных им, мы встречаем отголоски моментов его жизни. При знакомстве с творчеством Ашиг Агалара мы видим, что Агалар создал уникальные поэтические образцы, воспевающие живую и неживую природу, события из жизни и красоту.

Biographical features in the works of Ashig Aghalar

Summary

As an outstanding representative of Ashig art Aghalar, son of Ashig Bilal, created in different genres of ashig poetry, such as goshma, gerayli, gyfylbend and etc. His creative work was strongly influenced by the difficult days he experienced. We can find echoes of moments of his life in his poems. Familiarity with the work of Ashug shows that Ashig Aghalar created unique poetic examples in praise of the living and inanimate world, life events, as well as beauties.

Rəyçi: Akademik Rəfael Hüseynov